

Izvorni znanstveni članak/
Original scientific paper
Prihvaćeno: 2. 9. 2017.

doc. dr. sc. Barbara Kušević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za pedagogiju

bkusevic@ffzg.hr

NACRTAJTE MI JEDNU IDEALNU OBITELJ... HEGEMONIJSKE KONSTRUKCIJE IDEALNE OBITELJI U CRTEŽIMA STUDENATA PEDAGOGIJE

Sažetak: *Idealna obitelj, kao hegemonijska forma kojoj je imanentna konotacija savršenstva i optimalnosti, ima potencijal isključivanja obiteljskih struktura koje se tome idealu iz raznih razloga ne mogu/žele približiti pa je njeno neosvijesteno kultiviranje problematično za svakoga stručnjaka koji se u svome profesionalnom djelovanju susreće s različitim obiteljima. Cilj je ovoga istraživanja bio utvrditi kako studenti pedagogije, kao jedni od spomenutih (budućih) stručnjaka, percipiraju idealnu obitelj, ali i sam koncept idealne obitelji, te postoje li pritom razlike s obzirom na godinu studija. Istraživanje je provedeno postupcima analize crteža i sadržaja na uzorku od ukupno 123 studenata prve godine preddiplomskoga i prve godine diplomskoga studija pedagogije. Dobiveni rezultati upućuju na percepciju idealne obitelji dominantno kao zajednice oca, majke i nekoliko djece, ali i na osviještenost studenata diplomskoga studija o problematičnosti imenovanja bilo koje obiteljske strukture idealnom. U radu se raspravlja o implikacijama provedenoga istraživanja za buduća istraživanja i kurikulume studija pedagogije.*

Ključne riječi: "normalna" obitelj, hegemonija, obiteljska pedagogija, analiza crteža

1. Uvod

Pojam *obitelji* izaziva brojne prijepore u različitim sferama ljudskoga društva. Svaki pojedinac ima individualno razumijevanje toga pojma, utemeljeno velikim dijelom u iskustvima iz obitelji orijentacije, no ponad tih individualnih definicija, u različitim sferama javnoga prostora dominiraju više ili manje različite konstrukcije optimalnih obiteljskih struktura i procesa. U hrvatskome se društvu intenzivno promiče konstrukcija standardne nuklearne obitelji kao optimalne obiteljske strukture, koju Shema (2015) opisuje kao obitelj s majkom i ocem u monogamnoj vezi, koji zajedno žive i zajedno odgajaju svoje potomke. Ne ulazeći u ovome radu u odgojne implikacije bilo koje obiteljske strukture (koje uvijek postoje, iako su uglavnom uzrokovane okolinskim čimbenicima, a ne samom strukturom), u radu se koristi riječ *konstrukcija* upravo kako bi se skrenula pozornost na to da je obitelj prije dinamičan i razvojni nego statičan koncept (Shema, 2015) - sama institucija obitelji mijenjala se tijekom povijesti, a i danas u različitim sociokulturnim kontekstima postoji u različitim formama. Drugim riječima,

obitelj je arbitraran socijalni koncept "otvoren za interpretaciju i varijabilan od društva do društva i između individua unutar društva" (Larrabee i Kim, 2010: 354), a ne univerzalna, homogena strukturirana ljudska zajednica.

Nasuprot toj varijabilnosti i arbitrarnosti obitelji stoji koncept *hegemonije*. Ideološka hegemonija za Gramscija (1971, prema Giroux, 2011: 22) podrazumijeva "sustave praksi, značenja i vrijednosti" koji legitimiraju interese dominantnoga dijela društva. Kada se "jedna grupa ili tip implicitno čini boljom od druge", govorimo o hegemoniji (Heilman, 2008, 9) pa obiteljska hegemonija za Heilman (2008) predstavlja moć koja je u nekome kontekstu pridana konstrukt *idealne obitelji*. Dok je normalna obitelj jednostavno ona prosječna, odnosno najčešća¹ (koja predstavlja najmanju statističku devijaciju od prosjeka), pa bi za odgovoriti na pitanje kako izgleda *normalna hrvatska obitelj* bilo dovoljno poznavati podatke iz periodičnih popisa stanovništva, Heilman (2008) idealnu obitelj opisuje kao onu koja se jednostavno čini *najboljom* – u američkoj kulturi su to dva heteroseksualna roditelja u braku, koji su lako i prirodno začeli i na svijet donijeli dvoje djece, od kojih je starije dijete sin. Međutim, u svakoj kulturi postoji niz obiteljskih formi i praksi koje se ne uklapaju u hegemonijske slike idealne obitelji - za autoricu te transgresije (simbolička prekoračenja) ne predstavljaju samo adoptivne, imigrantske ili LGBT obitelji, već uključuju i varijable broja djece u obitelji, dobi djece i partnera, fizičkoga izgleda djece u odnosu na roditelje (tzv. sličnost) itd., kao i sam broj markera različitosti koji neka obitelj nosi (Heilman, 2008).

Statičnosti normativne konstrukcije idealne obitelji usprkos, empirijski pokazatelji demonstriraju sve veću diversifikaciju obiteljskih struktura u Republici Hrvatskoj. Tako usporedbe različitih popisa stanovništva pokazuju kontinuirani pad udjela tipa obitelji "par s djecom" u ukupnome broju obitelji: "udio ovih obitelji 1953. bio je 63,8%, 1991. iznosio je 60,5%, a 2011. godine bio je 54,3%" (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2016: 13). Nadalje, u razdoblju od 2001. do 2011. godine broj obitelji majki s djecom povećao se sa 156 038 na 174 517 obitelji, kao i obitelji očeva s djecom s 31 965 na 33 345. Razlike se primjećuju i u broju djece u obitelji: dok je 2001. godine 372 093 obitelji imalo dvoje djece, 2011. godine taj je broj iznosio 319 658, što je smanjenje od preko 50 tisuća obitelji. Istovremeno se smanjio broj obitelji s troje djece, a povećao broj obitelji s jednim djetetom (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2016).

Možemo očekivati da će novi popis stanovništva ovu raznolikost obiteljskih struktura još snažnije potvrditi te zaključiti da ideal (heteroseksualne) dvoroditeljske obitelji s (barem) dvoje djece svakim popisom stanovništva odgovara sve manjemu broju hrvatskih obitelji, čak i kada ne ulazimo u to jesu li roditelji u braku ili kohabitiraju. Popisi zasad ne razlučuju broj rekonstruiranih obitelji, odnosno obitelji u kojima razvedeni roditelj živi s djetetom iz prijašnje veze i novim partnerom, pri čemu taj novi partner može i ne mora preuzimati roditeljsku ulogu - ukoliko ju preu-

¹ "Normal" is actually a mathematically relevant concept, and in psychology it means approximately average in any psychological trait. A normal family is thus simply a statistically typical family. (...) the *ideal* family is simply the one that seems to be the *best*." (Heilman, 2008: 8-9) S druge strane, Turner-Vorbeck (2008) i *normalnu* i *idealnu* obitelj smatra konsenzualnim koncepcijama većine članova društva, koje nisu izgrađene na činjenicama niti reprezentiraju većinu današnjih obitelji.

zima, a djetetovi biološki roditelji aktivno roditeljuju, javlja se fenomen tzv. multiplih roditeljskih figura, koji u kolektivnoj svijesti opet nije poželjan jer odudara od ideala nuklearne obitelji (Struening, 2010). Isto tako, popis stanovništva (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2011) ne registrira obitelji s partnerima istoga spola, o kojima u Hrvatskoj nemamo adekvatne službene podatke (prema istome popisu u Hrvatskoj je tek 70 parova označilo da živi u istospolnoj zajednici, pri čemu njihov roditeljski status nije detektiran, no iz intervjua s gej očevima dobro povezanim s LGBT roditeljskom zajednicom u Republici Hrvatskoj saznalo se da oni procjenjuju kako je vidljivost LGBT obitelji u našoj zemlji vrlo malena, a njihov stvarni broj veći no što se to trenutno u javnome prostoru čini; Bartulović i Kušević, 2016a).

U kontekstu ovih podataka nužno je razmotriti zašto pozicioniranje jedne obiteljske forme kao najbolje te imanje "uske", neinkluzivne definicije (dobre/normalne/idealne) obitelji može biti problematično za obrazovne djelatnike. Za početak, rasprava o *idealnim i neidealnim, normalnim i abnormalnim, potpunim i nepotpunim obiteljima* uključuje dvije na vrijednosnoj razini problematične navike: privilegiranje i konstrukciju drugosti (tzv. *othering*, Mac Naughton i Hughes, 2011: 165). Privilegiranje podrazumijeva promatranje svoje grupe kao važnije od bilo koje druge grupe, dok konstrukcija drugosti podrazumijeva promatranje svoje grupe kao norme od koje se svi izvan grupe otklanjaju. Obje su navike destruktivne zato što si osoba koja ih prakticira uzima pravo definiranja "normalnosti" i idealnosti bez dokaza o superiornosti vlastite grupe, ali to isto pravo oduzima drugima, degradirajući članove drugih obiteljskih struktura u građane drugoga reda te izjednačavajući razliku s devijantnošću (Mac Naughton i Hughes, 2011; vidjeti i u Bartulović i Kušević, 2016b).

Starija su istraživanja pokazala da na takve navike nisu imuni ni (budući) stručnjaci koji se u svome radu svakodnevno trebaju susretati s različitim obiteljskim strukturama. U istraživanju Gilby i Pedersona (1982, prema Ford i sur., 1996) o tome kako različiti ispitanici konceptualiziraju obitelj, pokazalo se da studenti pod pojmom obitelji podrazumijevaju primarno nuklearnu obitelj, dok su druge obiteljske strukture, poput razvedenih roditelja ili istospolnih partnera, rjeđe bile percipirane kao obitelji. U replikaciji toga istraživanja koju su proveli Ford i sur. (1996) s 280 studenata pedagoških usmjerenja, studenti su se u visokome postotku slagali da obitelj predstavlja bračni par s djetetom (slaganje 100 posto ispitanika, ujedno jedino stopostotno slaganje u istraživanju), razvedena majka s djetetom (94 posto ispitanika) i kohabitirajući par s djetetom (87 posto ispitanika). Međutim, kohabitirajući lezbijski par s biološkim djetetom jedne majke obitelji je percipiralo tek 69 posto ispitanika. To je u skladu s rezultatima koje je dvije godine ranije istim nacrtom istraživanja dobila Ford² (1994) s 462 studenta pedagoških usmjerenja, gdje se pokazalo da procjene čini li kohabitirajući par s djetetom obitelj ovise o tome je li par istoga ili različitoga spola – kao obitelj ih je u slučaju različitoga spola roditelja prepoznalo 85 posto ispitanika, a u slučaju istoga spola roditelja 65 posto ispitanika. Isto tako, dok su svi ispitanici heteroseksualni bračni par s djetetom prepoznali kao obitelj, razvedenu majku s djetetom je kao obitelj prepoznalo 93 posto ispitanika, a ta se razlika u procjeni dviju struktura (ne)obiteljskima također potvrdila kao statistički značajna (Ford, 1994).

² Jedno novije istraživanje ove problematike (Larrabee i Kim, 2010) predstavljeno je nešto kasnije u radu.

Bitno je pitanje mogu li nastavnika uvjerenja o tome što predstavlja (idealnu) obitelj za sobom povući i različite stereotipne percepcije učenika i njihovih obitelji. Da je podatak o obiteljskoj strukturi djeteta osnova za stereotipno percipiranje djeteta, pokazalo je utjecajno, davno provedeno istraživanje Santrocka i Tracyja (1978), u kojemu je trideset nastavnika gledalo video koji je prikazivao socijalne interakcije osmogodišnjega dječaka, pri čemu je polovici nastavnika dano pojašnjenje da je riječ o djetetu razvedenih roditelja, a polovici da je riječ o djetetu iz dvoroditeljske obitelji; svi su zatraženi da vrednuju 11 dječakovih osobina te da pretpostave kako će biti njegovo ponašanje u pet školskih situacija, a rezultati su pokazali da su nastavnici dijete razvedenih roditelja vrednovali negativnije u tri domene (sreća, emocionalna prilagodba i nošenje sa stresom).

U vrlo sličnome, no novijemu istraživanju Guttman, Lazar i Karni (2008) napravili su replikaciju istraživanja iz 1988. godine kako bi ustvrdili postoje li stereotipni pogledi nastavnika na djecu razvedenih roditelja. Ukupno 115 nastavnica iz Izraela sudjelovalo je u istraživanju u kojemu je prikazan film o jedanaestogodišnjemu djetetu (dječaku ili djevojčici – spolom se manipuliralo pa su u tu svrhu postojale dvije verzije filma), za koje je rečeno da živi s dvoje roditelja i braćom, odnosno razvedenom majkom i braćom (obiteljskom strukturom se dakle također manipuliralo). Nastavnice su slučajno raspodijeljene u četiri eksperimentalne podgrupe, oformljene kombinacijom dviju nezavisnih varijabli (spola djeteta i obiteljske strukture). Dijete je na filmu prikazano u aktivnostima učenja, socijalnim aktivnostima i ponašanjima koja reflektiraju emocije, a nakon filma sudionice su istraživanja vrednovala djetetovo ponašanje na skali Likertova tipa. Glavni učinak obiteljske strukture bio je isti kao u studiji iz 1988. godine: dijete razvedenih roditelja nastavnice su vrednovala negativnije na sve tri dimenzije, pri čemu autori upozoravaju da takve stereotipne procjene, osobito u području učenja i ponašanja, djecu mogu izložiti Pigmalionovu efektu (Guttman, Lazar i Karni, 2008). I Turner-Vorbeck (2008) smatra da su nastavnici suviše skloni djetetov niži školski uspjeh ili sporiji socijalni razvoj pripisati "substandardnoj" obiteljskoj strukturi, a ignorirati utjecaj vlastitih predrasudnih koncepcija o obiteljima i utjecaj vlastita poučavanja.

Naposlijetku, značajno je istraživanje koje su proveli Larrabee i Kim (2010), koji su na uzorku od 68 budućih nastavnika propitali predstavlja li za njih svaka od 18 opisanih struktura obitelj te za koje strukture pretpostavljaju da će ih uključiti kao primjere u svoje buduće poučavanje o obitelji. Samo 17 posto ispitanika obitelj je definiralo krvnim vezama i brakom, dok ih je 79 posto naglasak stavilo na ljubav, predanost i podršku članova obitelji jednih drugima. Također, seksualna orijentacija roditelja pokazala se malo relevantnom u procjeni je li neka zajednica obitelj ili nije, što pokazuje veliki, inkluzivni pomak u odnosu na rezultate koje su ranije dobili Ford (1994) i Ford i sur. (1996). Ono što je međutim značajno jest da su Larrabee i Kim (2010) pokazali da su oni ispitanici koji specifičnu strukturu *nisu* prepoznali kao obiteljsku, bili manje skloni pretpostaviti da će ju uključiti u svoje poučavanje – manje od desetine ispitanika koji su za neku od opisanih zajednica tvrdili da nije obiteljska, reklo je da bi tu zajednicu uključili kao primjer u svoje poučavanje (usporedno i jednako indikativno za temu ovoga rada, čak jedna petina ispitanika u to poučavanje nije planirala uključiti

ni primjere zajednica koje su percipirali kao obiteljske, ali "alternativne"), zaboravljajući pritom da je kurikulum za učenike optimalan onda kada je "inkluzivan za različita iskustva učenika i za njih pruža validaciju" (Style, 1998, prema Larrabee i Kim, 2010: 353). Potencijalno izostavljanje određene obiteljske strukture iz kurikuluma zbog nastavnikova osobnoga stava da ta struktura ne predstavlja (idealnu/normalnu) obitelj (dakle, njeno smještanje u tzv. *nulti kurikulum*) učenicima može poslati snažnu poruku o mjestu njihove obitelji u obrazovnome sustavu pa i samome društvu.

U kontekstu svega napisanog, cilj ovoga istraživanja bio je utvrditi kako studenti pedagogije, kao stručnjaci koji će u svome radu biti u intenzivnome kontaktu s različitim obiteljskim strukturama, percipiraju jednu idealnu obitelj, ali i sam koncept idealne obitelji, te postoje li pritom razlike s obzirom na godinu studija. Koncept idealnosti ovdje je namjerno korišten umjesto normalnosti (imajući na umu Heilmanino (2008) ranije opisano razlikovanje normalne i idealne obitelji): govoriti o idealnoj obitelji znači govoriti o naslagama osobnih i društvenih implicitnih i eksplicitnih stavova o najboljoj obiteljskoj strukturi; o optimalnome broju, rodu, izgledu ili životnome standardu članova obitelji. Govoriti o idealnoj obitelji znači dakle govoriti o sebi, o vlastitoj (postojećoj i(li) željenoj) obitelji i o društvu u kojemu živimo, a ne o idealnoj obitelji samoj (jer ona ne postoji, već je mentalna slika koju pojedinci mogu tek pokušati dosegnuti). Iz toga je razloga procijenjeno da je upravo crtanje idealne obitelji potentno za osvješćivanje internaliziranih mentalnih slika o obitelji koje budući pedagozi mogu imati i za raspravu o implikacijama tih nalaza za studije pedagogije i buduću praksu samih sudionika istraživanja. Ideja za istraživanje dobivena je čitanjem Heilmanina (2008) teksta, u kojemu ona spominje kako je kao sveučilišna profesorica studente često tražila da nacrtaju jednu tipičnu obitelj, a sličnu aktivnost predlaže i Gestwicki (2016).

2. Metodologija

Istraživanje je u proljeće 2016. godine provedeno postupkom analize dokumentacije (crteža i pisanih komentara) i kombiniranim kvantitativno-kvalitativnim pristupom na prigodnome kvotnom uzorku od 123 studenata (61 student prve godine preddiplomskoga i 62 studenata prve godine diplomskoga studija) pedagogije Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Istraživanje je provedeno na prvim seminarima iz *Obiteljske pedagogije* i *Interkulturalizma i obrazovanja*.

Objema grupama studenata čitane su identične upute, u kojima im se naglasilo da je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno, kao i da jednom započeto sudjelovanje imaju pravo prekinuti u bilo kojemu trenutku (što nitko od studenata nije iskoristio). Naglašeno im je i da je sudjelovanje anonimno te je jedini podatak koji se o njima bilježi godina studija pedagogije. Radi zaštite anonimnosti studenti su zamoljeni da između sebe i svojih kolega ostave jedno prazno mjesto ili naprave pregrade; istraživačice (profesorice koje su istraživanje provodile tijekom svoje nastave) se za vrijeme crtanja nisu kretale prostorijom, a crteže su po završetku istraživanja sami studenti stavljali u omotnicu predviđenu za to.

Nakon uvodnih napomena o anonimnosti i dobrovoljnosti sudjelovanja u istraživanju, uputa je glasila: *Molim vas da u sljedećih petnaest minuta na prazan list papira*

koji ste dobili nacrtate jednu idealnu obitelj, onako kako ju vi vidite. Učinite to sa što više detalja na crtežu. Slova je dopušteno koristiti isključivo za imenovanje i označavanje uloga pojedinih članova obitelji (primjerice, tata Karlo, sin Marko). Osnovni je zahtjev ovoga istraživanja da međusobno ne komentirate zadatak niti meni postavljate bilo kakva pitanja. Fokusrajte se isključivo na svoj crtež, bez gledanja u tuđe radove. Molim vas da iskoristite sve vrijeme koje imate na raspolaganju, odnosno da crtate svih petnaest minuta kako bi crtež bio što bogatiji detaljima. Nakon što je vrijeme za crtanje isteklo, daljnja je uputa glasila: U sljedećih pet minuta možete na poleđini crteža napisati bilo koji komentar koji imate ili pitanje koje ste željeli, ali niste mogli postaviti tijekom crtanja.

Sakupljeni crteži analizirani su prema tri osnovne varijable: godina studija (prva godina preddiplomskoga ili prva godina diplomskoga studija pedagogije), reprezentacija idealne obitelji u studentskim crtežima (operacionalizirana preko broja i spola prikazanih odraslih članova obitelji i djece³) i propitivanje koncepta idealne obitelji u komentarima na poleđini crteža (operacionalizirano kao postojanje ili nepostojanje komentara koji propituju opravdanost samoga koncepta idealne obitelji i mogućnost njegova prikazivanja statičnim crtežom).

Proces samoga kodiranja crteža unutar varijable reprezentacije idealne obitelji u studentskim crtežima zbog njihove je raznolikosti bio izrazito kompleksan (uspostavljene kategorije moguće je vidjeti u prikazu rezultata istraživanja). Osim što je kodiranje uključivalo niz stereotipnih pretpostavki, poput onih da suknja i duga kosa automatski znače da je nacrtana osoba ženskoga spola (pri čemu su se javljale dileme oko povlačenja granice takvome stereotipnom "čitanju" – znače li npr. punije usne na antropomorfiziranome srcu da je to srce ženskoga spola?), najveći su izazov predstavljali crteži na kojima su studenti nacrtali nekoliko strukturno različitih obitelji. Iako je početna ideja bila na takvim crtežima označiti da se broj i spol odraslih i djece ne može jasno utvrditi i time uputiti na relativizaciju tih varijabli, naknadno je uočeno da takvo kodiranje maskira crteže nekih strukturno vrlo rijetkih obitelji (npr. onih s dvojicom očeva), zbog čega se na crtežima na kojima je bila jasno i izdvojeno prikazana neka rijetka obiteljska struktura (uz one uobičajenije) prednost dala upravo prikazu te strukture uz zanemarivanje ostalih. Međutim, bilo je zahtjevno odrediti kada je neka struktura prikazana dovoljno jasno da se naglasak stavi upravo na nju pa se preporuke za izbjegavanje ovih problema u potencijalnoj replikaciji istraživanja donose u Zaključku, pri elaboraciji ograničenja ovoga istraživanja.

Po završenome procesu kodiranja varijabla reprezentacije idealne obitelji analizirana je pomoću deskriptivne statistike, dok je neparametrijskim testovima provjerenjena međusobna ovisnost varijabli reprezentacije idealne obitelji i godine studija. Obrada komentara na poleđini crteža temeljila se na cikličkome iščitavanju, interpretiranju i smještanju odgovora u dvije unaprijed postavljene kategorije, po čemu je međusobna ovisnost varijable propitivanja koncepta idealne obitelji i varijable

³ Mnogi su studenti crtali životinje i temeljem detaljnosti njihova prikaza, ali i komentara na poleđinama crteža, može se zaključiti da dijelu njih životinje predstavljaju punopravne članove obitelji. Ta se činjenica posve uvažava, no kako se nije moglo utvrditi za koje su crteže životinje samo kontekst u koji je obitelj smještena, a kada one predstavljaju članove obitelji, analiza se u ovome radu usmjerila na ljude.

godine studija također provjerena neparametrijskim testom. Statističke obrade provedene su u programu *IBM SPSS Statistics Version 20*.

U skladu s ranije postavljenim ciljem istraživanja (utvrditi kako studenti pedagogije percipiraju jednu idealnu obitelj i sam koncept *idealne obitelji* te postoje li pri tom razlike s obzirom na godinu studija) i u *Uvodu* iznesenih empirijskih podataka, u samo se istraživanje krenulo s četiri hipoteze:

H1: Više od polovice studenata pedagogije idealnu obitelj crta dominantno kao zajednicu dvaju roditelja različitoga spola i najmanje dvoje djece različitoga spola.

H2: Varijable godine studija i prikaza idealne obitelji međusobno su neovisne.

H3: Manje od polovice studenata pedagogije u svojim komentarima na poleđini crteža propituje sam koncept *idealne obitelji*.

H4: Varijable godine studija i učestalosti propitivanja koncepta idealne obitelji međusobno su neovisne.

Fokusiranje na varijablu godine studija argumentira se činjenicom da su između početka drugoga semestra preddiplomskoga i drugoga semestra diplomskoga studija pedagogije (koji predstavljaju kritične točke ovoga istraživanja) studenti koji *kontinuirano studiraju*⁴ na Odsjeku za pedagogiju u Zagrebu izloženi nizu sadržaja relevantnih za pluralizam obitelji u suvremenome društvu, ali i za *različitost* općenito. Kolegij *Obiteljske pedagogije* u drugome semestru preddiplomskoga studija nastoji studentima osvijestiti opresivnost strukturalno-funkcionalnoga određenja obitelji pa naglasak stavlja na roditeljevanje, praksu preuzimanja roditeljskih uloga i dužnosti koja nije krucijalno definirana biološkom povezanošću roditelja i djeteta, dok se uključivanjem tema o jednoroditeljskim obiteljima, samohranim očevima i LGBT roditeljevanju studente nastoji potaknuti na promišljanje o izazovima s kojima se različite obiteljske strukture suočavaju te socijalnoj konstruiranosti i strukturalnoj uvjetovanosti tih izazova. Osim *Obiteljske pedagogije*, studenti u opisanome periodu slušaju i kolegij *Partnerstvo obitelji i odgojno-obrazovne ustanove*, u kojemu se, kao primjeni obiteljske pedagogije u institucijskome kontekstu, osobit naglasak stavlja na osvješćivanje vlastitih stereotipa i predrasuda spram različitih obitelji i načina na koji se oni mogu reflektirati na profesionalno djelovanje pedagoga, što se čini aktivnostima poput hoda privilegija, analize crteža i sl. (vidjeti u Bartulović i Kušević, 2016b), dok je sam izbor seminarskih tema usmjeren na specifičnosti inkluzivne suradnje s različitim obiteljskim strukturama i na proces reprodukcije društvenih nejednakosti putem suradnje obitelji i škole (Kušević, 2016). Ukoliko se ovim kolegijima pridoda nekoliko kolegija iz interkulturalnoga modula, koji se bave pitanjima društvene pravde, transformacije opresivnih društvenih odnosa i stvaranja inkluzivnih odgojno-obrazovnih ustanova, vidljivo je da se u samome studiju studente nastoji najprije suočiti s vlastitim konstrukcijama idealne obitelji, upoznati ih

⁴ U uzorku studenata diplomskoga studija pedagogije u ovome su istraživanju bili i studenti koji su se na diplomski studij pedagogije prebacili s drugih studijskih grupa. Njihov je broj manji od deset, no za buduće nacрте predlaže se kontroliranje varijable vrste i mjesta preddiplomskoga studija studenata diplomskoga studija i isključivanje iz analize crteža onih studenata koji preddiplomski studij nisu završili na odsjeku čiji se kurikulum ovim nacртом želi analizirati (vidjeti preporuke u *Zaključku*).

koliko one isključuju sve veći broj obitelji u hrvatskome društvu te osvijestiti njihovu profesionalnu odgovornost spram *svih* obitelji s kojima će kao pedagozi surađivati. Zbog toga se u hipotezama (H₂ i H₄) željelo provjeriti međuodnose osjetljivosti za različitost i godine studija pedagogije, iako se u cjelini očekivala dominacija crteža tradicionalne nuklearne obitelji u kojoj je većina studenata vjerojatno odrasla i za nju je afektivno vezana (H₁), kao i to da će tek manjina studenata (jer ih je polovica tek na početku svoga studija) sam koncept idealne obitelji aktivno propitivati (H₃). Nastavak teksta donosi dobivene rezultate i raspravu o njihovu značenju.

3. Rezultati i rasprava

U Tablici 1. vidljivi su deskriptivni podaci o broju i spolu odraslih članova obitelji i djece prikazanih na crtežima studenata pedagogije. Odrasle članove obitelji koje su studenti crtali najčešće je bilo lako utvrditi jer su na crtežima predstavljali veće figure u odnosu na djecu i jer je većina studenata slovima navela njihovu ulogu u obitelji. Velika većina crteža (njih gotovo 80 posto), prikazuje dvije odrasle osobe koje su bile imenovane ili prikazane kao roditelji u užemu smislu te riječi. Jednu roditeljsku figuru prikazalo je tek šest studenata, dok se kod sličnoga manjeg broja crteža zbog nekorištenja slova i podjednake veličine svih likova ne može utvrditi broj prikazanih odraslih. Na otprilike desetini crteža broj odraslih osoba je veći od dva i ti crteži uglavnom predstavljaju proširenu obitelj, koja uključuje najčešće djeda i(li) baku, ali i tete, stričeve i sl.

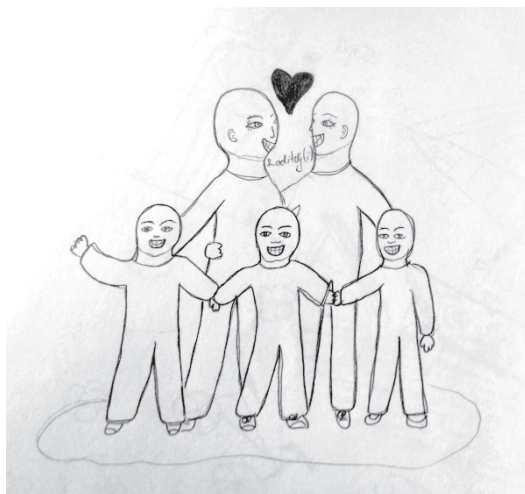
Tablica 1. Broj i spol prikazanih odraslih članova obitelji i djece

		N	%
Broj prikazanih odraslih	jedan	6	4,9
	dva	97	78,9
	tri ili više	12	9,8
	ne može se utvrditi	8	6,5
	ukupno	123	
Spol prikazanih roditeljskih figura	muškarac i žena	97	78,9
	samo žena/majka	3	2,4
	samo muškarac/otac	1	0,8
	partneri istoga spola	4	3,3
	ne može se utvrditi/ostalo	18	14,6
	ukupno	123	

Broj prikazane djece	niti jedno	3	2,4
	jedno	13	10,6
	dvoje	58	47,2
	troje ili više	44	35,8
	ne može se utvrditi	5	4,1
	ukupno	123	
Spol prikazane djece	muški i ženski	70	58,3
	samo muški	5	4,2
	samo ženski	13	10,8
	ne može se utvrditi	32	26,7
	ukupno	120 ¹	

Što se spola prikazanih roditeljskih figura tiče, gotovo 80 posto studenata prikazalo je roditeljske figure oba spola na svojim crtežima, što se moglo utvrditi i iz njihova označavanja likova majkom/ocem i iz detalja na crtežu (stereotipna odjeća i frizura likova), dok je prikaz samo jednoga roditelja jasno definiranoga spola ili roditeljskih partnera istoga spola bio zanemarivo rijedak. Zanimljivo je da se na 18 crteža spol prikazanih roditeljskih figura nije mogao utvrditi, bilo da crteži nemaju dovoljno detalja ili imenovane uloge članova obitelji (*ne može se utvrditi*), bilo da su studenti članove obitelji namjerno lišili spolnih obilježja (*ostalo*). Primjer potonjega vidljiv je na Slici 1.

Slika 1. Spolno neutralan prikaz članova obitelji

Nadalje, gotovo polovica studenata idealnu je obitelj prikazala s dvoje djece; više od jedne trećine njih idealnom smatra obitelj s troje ili više djece, dok tek oko desetina studenata idealnom smatra obitelj s jednim djetetom. Ovakva raspodjela odgovora s obzirom na broj prikazane djece u obiteljima dijametralno je suprotna statističkim podacima o raspodjeli obitelji prema broju djece u Republici Hrvatskoj, gdje preko trećine obitelji ima samo jedno dijete, dok troje ili više djece ima manje od 10 posto obitelji (podaci za 2011. godinu; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2016), no kako je u *Uvodu* naglašeno, hegemonijska forma obitelji ne mora biti ona najučestalija, već jednostavno najpoželjnija. Što se spola prikazane djece tiče, više od polovice studenata idealnom smatra obitelj s djecom muškoga i ženskoga spola, no jednako je važno da se na čak 32 crteža spol djece ne može utvrditi, što implicira da bi za studente spol djece u idealnoj obitelji mogao biti manje važan od spola roditelja.

Temeljem ovih rezultata prihvaća se hipoteza H₁, u kojoj se pretpostavilo da će više od polovice studenata pedagogije idealnu obitelj crtati dominantno kao zajednicu dvaju roditelja različitoga spola i najmanje dvoje djece različitoga spola⁵. Crtež koji bi mogao biti ogledni primjerak tipične reprezentacije idealne obitelji s obzirom na broj i spol prikazanih odraslih članova i djece vidljiv je na Slici 2, koja prikazuje majku, oca, troje djece i psa na idiličnome obiteljskom pikniku u sunčano nedjeljno poslijepodne. Ovakvi su rezultati sukladni istraživanjima poput onoga Gilby i Pedersona (1982, prema Ford i sur., 1996), Ford (1994) i Ford i sur. (1996), u kojima su ispitanici pod pojmom obitelji (doduše, ne idealne) najčešće podrazumijevali nuklearnu obitelj s roditeljima suprotnoga spola i njihovom djecom.

Slika 2. Primjer idealne obitelji

⁵ Pritom se podrazumijeva da je svaki element reprezentacije idealne obitelji (dvoroditeljska obitelj/roditelji različitoga spola/najmanje dvoje djece/različitoga spola) zasebno zastupljen s više od 50 posto (vidjeti Tablicu 1).

Kako bi se provjerilo postoje li razlike u prikazu idealne obitelji između studenata preddiplomskoga i diplomskoga studija pedagogije, opisani su odgovori rekategorizirani uz uvažavanje teorijske opravdanosti rekategorizacije i statističkoga zahtjeva da ni u jednoj ćeliji očekivane frekvencije ne budu manje od pet (Tablica 2.). S obzirom na to da vrijednost hi kvadrat testa ni za jednu varijablu nije statistički značajna (opažene empirijske vrijednosti nisu statistički značajno više od teorijskih), prihvatila se hipoteza (H₂) o međusobnoj neovisnosti varijabli godine studija i prikaza idealne obitelji.

Tablica 2. Razlike u broju i spolu prikazanih odraslih članova obitelji i djece između studenata preddiplomskoga i diplomskoga studija pedagogije

VARIJABLA	KATEGORIJE ODGOVORA	PREDDIPLOMSKI STUDIJ	DIPLOMSKI STUDIJ	PEARS. HI KVADRAT	DF	SIG.
Broj prikazanih odraslih	2 ostalo (1, 3 ili više, ne može se utvrditi)	51 (83,6 %) 10 (16,4 %)	46 (74,2 %) 16 (25,8 %)	1,634	1	0,201
Spol prikazanih roditeljskih figura	oba spola ostalo (1 spol, ne može se utvrditi)	51 (83,6 %) 10 (16,4 %)	46 (74,2 %) 16 (25,8 %)	1,634	1	0,201
Broj prikazane djece	2 3 ili više ostalo (1, ne može se utvrditi)	33 (56,9 %) 16 (27,6 %) 9 (15,5 %)	25 (40,3 %) 28 (45,2 %) 9 (14,5 %)	4,248	2	0,120
Spol prikazane djece	oba spola 1 spol ne može se utvrditi	37 (63,8 %) 9 (15,5 %) 12 (20,7 %)	33 (53,2 %) 9 (14,5 %) 20 (32,3 %)	2,098	2	0,350

Da je istraživanje završilo crtanjem idealne obitelji, bez mogućnosti komentiranja zadatka i postavljanja pitanja o istome, (ishitreći) bi zaključak bio da studenti pedagogije, uključujući studente diplomskoga studija, gaje percepcije tradicionalne nuklearne obitelji kao idealne. No crtanje takvih obitelji se i očekivalo s obzirom na činjenicu da je većina studenata vjerojatno odrastala u strukturno dominantno prikazanoj obitelji, s obzirom na svijest studenata (osobito viših godina) o izazovima odgajanja djeteta u jednoroditeljskim obiteljima i bilo kojim obiteljima koje društvo stigmatizira, s obzirom na pretpostavljenu heteroseksualnu orijentaciju većine studenata, s obzirom na društveni kontekst i socijalizaciju koja nas odmalena priprema da upravo prikazanim obiteljima stremimo te činjenicu da je upravo crtež potentan način komunikacije s vlastitim vrijednostima, željama i preferencijama. Međutim, crtež je lišen konteksta i ne daje uvid u promišljanja koja su samo crtanje pratila, zbog čega bi nacrt istraživanja koji bi uključivao samo crteže bio krnji: u ovome je nacrtu crtež imao funkciju svojevrsnoga uvoda u istraživanje, koji je studentima trebao ili osvijestiti njihove neinkluzivne i hegemonijske konstrukcije obitelji ili probuditi

otpor spram zadatka koji traži da statičnim crtežom prezentiraju pedagoški relevantne, dinamične obiteljske procese. Stoga se ključnim nalazom ovoga istraživanja drže komentari na poleđini crteža. U analizi su u obzir uzeti samo oni komentari koji propituju postavljeni zadatak i(li) koncept *idealne obitelji*, odnosno naglašavaju da idealna obitelj ne postoji; da se idealne obitelji (neovisno o tome što su nacrtali) javljaju u različitim strukturama i s različitim obilježjima svojih članova te da ono što je ključno za njihovu "idealnost" ne može biti prikazano crtežom⁶. Niže se navode neki primjeri takvih komentara:

Sam pojam idealne obitelji smatram apsurdnim. Bitno je da se članovi obitelji vole, prihvaćaju i poštuju. Kad ljudi čuju pojam "idealna obitelj", automatski pomisle na majku, oca i djecu. Time eliminiraju obitelji s jednim (samohranim) roditeljima, obitelji bez djece, obitelji koje se sastoje od raznih rasa, religija i seksualnih orijentacija. Nije bitno kako obitelj izgleda, već kako ta obitelj međusobno funkcionira. (preddiplomski studij)

Idealna obitelj ne postoji. Crtam ono s čime sam se najviše u životu susrela. Crtež ne može odraziti odnose unutar obitelji, crtež odražava ono što je vidljivo u nekoj obitelji, a postoji puno toga što ne vidimo i o čemu ništa ne znamo. Zbog toga nijedan crtež, kakav god bio, ne odražava sliku idealne obitelji. (diplomski studij)

Postoji mnogo oblika idealnih obitelji, odnosno idealnost obitelji se ne bazira na njenom sastavu, tj. demografiji članova, već na njihovom međusobnom, uzajamnoj ljubavi i poštovanju, zbog čega je "idealnu obitelj" nemoguće nacrtati u samo jednom obliku jer nju mogu činiti i jednoroditeljske i višeroditeljske, jednako kao i one u kojima roditeljuju baka i/ili djed. One također mogu biti obitelj dvoje oženjenih ljudi bez djece, kao i one u kojima su roditelji homo/heteroseksualni. (diplomski studij)

Vjerujem da je većina crteža: muškarac-žena+jedno ili dvoje djece (dječak i djevojčica) i pas jer je to nekakav "ideal" kojem nas uče da trebamo stremiti odmalena. (diplomski studij)

Ovim komentarima studenti uspostavljaju odmak od ranije spomenutih praksi privilegiranja i konstrukcije drugosti (Mac Naughton i Hughes, 2011), a nalaze se na tragu rezultata do kojih su došli Larrabee i Kim (2010), pokazavši da 79 posto budućih nastavnika u definiranju obitelji naglasak stavlja na afektivne veze između članova, odnosno na ljubav, predanost i međusobnu podršku, umanjujući važnost faktora poput genetske povezanosti između roditelja i djece ili seksualne orijentacije roditelja.

Tablica 3. prikazuje distribuciju komentara na poleđini crteža: kategorija "ima" uključuje ranije opisane komentare koji propituju opravdanost samoga koncepta

⁶ Drugim riječima, uzeti su u obzir samo oni komentari koji devaloriziraju statičnost koncepta *idealne obitelji* i zamjenjuju ga dinamičnom, procesnom i pedagoški relevantnom *funkcionalnošću obitelji*. Važno je napomenuti da se pod funkcionalnošću obitelji ovdje podrazumijeva isključivo kvaliteta roditeljevanja, odnosno sposobnost roditeljske figure da skrbi (tjelesno, emocionalno i socijalno) za dijete, postavlja bihevioralne granice i potiče djetetov razvoj (prema Hoghughijevoj (2004) definiciji roditeljevanja), a nikako se ne odnosi na strukturne elemente poput broja, spola, seksualnoga i rodnoga identiteta, zakonske prepoznatosti članova obitelji i sl.

idealne obitelji, dok kategorija "nema" uključuje izostanak bilo kakvih komentara ili komentare irelevantne za ovu temu, poput isprika zbog neurednoga crteža i sl. Komentare je ostavilo ukupno 52 studenata (njih 42,3 posto), temeljem čega se prihvatila hipoteza (H₃) da manje od polovice studenata pedagogije u svojim komentarima na poleđini crteža propituje sam koncept *idealne obitelji*. Međutim, hi kvadrat test pokazao je da su opažene frekvencije više od teorijski očekivanih ($p=0,004$), zbog čega nije prihvaćena hipoteza (H₄) o međusobnoj neovisnosti varijabli godine studija i učestalosti propitivanja koncepta idealne obitelji. Studenti diplomskoga studija pedagogije statistički su značajno češće isticali da idealna obitelj ne postoji, odnosno da svaka obiteljska struktura može biti idealna, ali se ono što je za tu idealnost ključno ne može prikazati crtežom (barem ne uz njihove crtačke vještine).

Tablica 3. Razlike u broju komentara koji propituju koncept idealne obitelji između studenata preddiplomskoga i diplomskoga studija

KOMENTAR	PREDDIPLOMSKI STUDIJ	DIPLOMSKI STUDIJ	PEARS. HI KVADRAT	DF	SIG.
Ima	18 (29,5 %)	34 (54,8 %)	8,084	1	0,004*
Nema	43 (70,5 %)	28 (45,2 %)			
Ukupno	61	62			

Izostanak brojnijih komentara na poleđini crteža studenata preddiplomskoga studija ne treba interpretirati problematičnim (o mogućemu alternativnom tumačenju uzroka takve distribucije vidjeti ograničenja istraživanja opisana u *Zaključku*): riječ je o studentima koji su na samome početku studija i čiji *pedagoški vođen* proces dekonstrukcije "normalnosti" i "idealnosti" u kontekstu obitelji tek započinje. S druge strane, brojniji komentari studenata diplomskoga studija u nekoj mjeri rasvjetljuju zašto su i oni idealnu obitelj crtali dominantno kao dvoroditeljsku obitelj (s majkom i ocem) i brojem djece koji je znatno veći od hrvatskoga prosjeka. Jedan je dio studenata, poput niže navedenoga primjera, naglasio da je nacrtao obitelj kakvu za sebe želi, čime koncept idealnoga povezuju s vlastitim težnjama, iako to ne znači da je za njih *jedino* takva obitelj idealna:

Moram priznati da sam nacrtala svoju buduću obitelj (kakvoj se nadam), ali je za mene svaka obitelj s uvjetima nabrojenim gore, idealna. (diplomski studij)

Ne postoji idealna obitelj pa ju kao takvu ne mogu nacrtati. Moj crtež prikazuje ono što bih ja željela imati, a to je mnogo djece jer smatram da bi za mene to bila sretna, a time i idealna obitelj. (diplomski studij),

Dok je drugi dio naglasio kako su idealnu obitelj željeli apstrahirati od stereotipnih obilježja, ali to sa svojim crtačkim vještinama jednostavno nisu znali učiniti:

Idealna je obitelj ona koju čine članovi koji se vole i koji skrbe jedni o drugima. Spol je sasvim nebitan. Na ovoj su slici to muškarac i žena, ali samo zato jer se nešto trebalo odabrati. Temelj je odnos brige i privrženosti što sam željela prikazati slikom, ali mi i nije uspjelo jer mi crtanje stvarno nije jača strana. (...)

Nemam stereotipnu predodžbu obitelji kako bi se iz slike moglo iščitati – to bi onda bilo stereotipno čitanje slike. (diplomski studij)

Po meni postoji više tipova idealnih obitelji. Ne mora nužno biti idealan tip: majka, otac, djeca, ali pošto sam polazila od svoje perspektive, s crteža bi se dalo razaznati to, iako sam lica namjerno ostavila bez značajka, kako bi se moglo i protumačiti da spol i rod nisu toliko bitni da zajednica idealno funkcionira. Nisam imala gumicu, inače bih obrisala neke stereotipne karakteristike – odjeću i to, ali nedostatak crtačkih vještina nije mi dopuštao da nacrtam samo neutralne obrise. (diplomski studij)

Oni kojima su imaginacija i crtačke vještine omogućili da čak i na crtežu prikažu idealnu obitelj u formi koja nije isključiva spram bilo koje obiteljske strukture, pokazali su u svojim komentarima i visoku razinu osviještenosti glede toga što sve ne smije biti element procjene "idealnosti" neke obitelji:

S pedagoške perspektive obitelj čini barem jedno dijete i roditelj. Nije bitan spol, rod, spolna/seksualna orijentacija, boja kože, etnička ili nacionalna pripadnost, vjeroispovijest u obitelji kod idealne obitelji. (...) Idealna je ona gdje postoji osjećaj privrženosti i brige među njenim članovima. Zato za moju "idealnu obitelj" nije bitno kojeg su spola roditelji ni dijete ni koliko ih je. Detaljno opisujući/crtajući prikaz te "idealne obitelji" samo bi učvrstilo određenu predodžbu, npr. dva roditelja (heteroseksualna) i dva djeteta; zato moja slika prikazuje minimalnu strukturu koja čini obitelj: jedno dijete i roditelja. (diplomski studij; vidjeti Sliku 3)

Ovaj student/ova studentica je dakle na crtežu punom crtom označio/označila minimum konstitutivnih dijelova pedagojske definicije obitelji, ali isto tako isprekidanom označio/označila potenciju, odnosno mogućnost da oko djeteta postoji i više odraslih/roditeljskih figura, čak i više od dvije (što se iščitalo iz toga što je ispod crteža pisalo "dijete Saša i roditelj Vanja + roditelj(i)"). Svi su likovi nacrtani bez bilo kakvih spolnih, statusnih ili kontekstualnih obilježja, ali je stajanjem u krug i pružanjem ruku jednih prema drugima simbolički prikazana srž obitelji, a to su zajedništvo, bliskost i briga jednih za druge.

Slika 3. Prikaz idealne obitelji apstrahiran od svih pedagojski manje relevantnih obilježja

Konačno, značajni su bili komentari studenata koji su u crtanje krenuli bez previše razmišljanja, no koji su ostali zamišljeni nad svojim crtežom nakon što su ga dovršili jer ih je njegova stereotipnost zatekla. Primjerice, jedna studentica diplomskog studija, koja je nacrtala oca i majku s dvoje djece, na poleđini je napisala da joj je jako drago što se može opravdati jer kada se s partnerom ne bi slagala, uvijek bi odabrala biti samohranom majkom. Druga je napisala:

Ne sviđa mi se moja idealna slika obitelji i bilo mi je prilično neugodno kad sam shvatila što zapravo crtam. (diplomski studij)

Temeljem ovoga komentara može se pretpostaviti da je za neke studente sam čin crtanja bio transformativno, samoosvješćujuće iskustvo, što ujedno upućuje na potencijal ove aktivnosti u nastavi *Obiteljske pedagogije* na studijima pedagogije.

4. Zaključak

Fleksibilna, inkluzivna definicija obitelji pozitivna je karakteristika stručnjaka koji s obiteljima surađuju (Ford, 1994). Na poziv da nacrtaju jednu idealnu obitelj studenti pedagogije mahom su odgovorili aktivirajući hegemonijske predodžbe o dvoroditeljskoj obitelji s heteroseksualnim partnerima i dvoje ili više djece kao optimalnoj obiteljskoj strukturi, pri čemu se između studenata preddiplomskog i diplomskog studija u samim crtežima nisu javile značajne razlike u reprezentaciji broja i spola odraslih članova obitelji i djece. To vjerojatno nije razlog za zabrinutost jer su studenti, kako se iz njihovih komentara može iščitati, crtali obitelji koje žele za sebe jednoga dana ili obitelji u kakvima su živjeli/žive, što to ne mora značiti da iz definicije idealne obitelji *isključuju* druge obiteljske strukture. Stoga je drugačijim nacrtima istraživanja (vidjeti npr. Larrabee i Kim, 2010) potrebno ispitati što sve budući pedagozi smatraju obitelji i kojim se kriterijima pritom vode.

Iako nisu razlog za zabrinutost, ovi rezultati jesu poziv na daljnje istraživanje percepcije idealne (normalne/poželjne/legitimne itd.) obiteljske strukture koju budući pedagozi imaju jer svojim čvrstim stavom da je jedna obiteljska struktura sama po sebi (dakle, upravo po svojoj strukturi) optimalna pedagozi mogu, kako se u uvodnome dijelu rada argumentiralo, pridonijeti nepriviligiranome položaju i nevidljivosti drugih obiteljskih struktura u odgojno-obrazovnome sustavu. Obiteljske hegemonije uvijek su prožete pitanjem moći, koja neke privilegira, druge diskriminira, no svima zamagljuje "jasnoću vida" - pa tako na primjer teže uviđamo zlostavljanje djeteta u strukturno "idealnoj" obitelji ili pak funkcionalnost stigmatizirane obitelji (Heilman, 2008). Radeći kao sveučilišna profesorica s budućim učiteljima, Turner-Vorbeck (2008, 184) ističe da je jedan od najčešćih, ali i najteže oborivih stavova studenata s kojim se susretala upravo onaj "o deficitu u obiteljskome okruženju učenika koji nisu iz *idealnih* obitelji".

Na tome su tragu ohrabrujući rezultati koji proizlaze iz komentara na poleđini crteža, a koji pokazuju da su studenti diplomskog studija pedagogije značajno češće relativizirali sam koncept *idealne obitelji* i naglašavali kako su za idealnost bilo koje obitelji ključni međusobni odnosi, a ne strukturni elementi, koji se na crtežima

međutim najlakše mogu prikazati. Samim time ti su studenti ipak demonstrirali inkluzivniju definiciju obitelji, iako problem daljnjih istraživanja može biti zbog čega tu inkluzivnost nisu integrirali i u same crteže te je li svojevrsni nesklad između crteža i komentara studenata diplomskoga studija uzrokovan tek njihovim slabim crtačkim vještinama, osobnim preferencijama koje *neće* integrirati u svoje profesionalno djelovanje ili ipak nekim trećim, problematičnijim faktorom, npr. internaliziranom hegemonijskom konstrukcijom idealne obitelji koju su u komentarima politički korektno korigirali pomoću tijekom studija usvojenih teorijskih znanja. Može se pretpostaviti da je nemali broj studenata svoju koncepciju idealne obitelji nacrtao bez previše promišljanja (što se uostalom korištenjem crteža i htjelo postići), dok je poticaj na pisano iznošenje promišljanja i dilema aktivirao njihovo teorijsko znanje o pluralizmu suvremenih obiteljskih struktura i važnosti inkluzivnoga pristupa istome te ih suočio s na vlastitome crtežu reprezentiranim hegemonijskim konstrukcijama, zbog čega se ova aktivnost na kolegijima *Obiteljske pedagogije* i *Suradnje s roditeljima* može koristiti kao poticaj za transformativni dijalog sa studentima vezan za teme hegemonije, privilegije i opresije u kontekstu obiteljskih struktura. Uočeni neskladi između crteža i komentara studenata diplomskoga studija otvaraju i za studij vrlo poticajno pitanje koje se u nastavi također može produktivno dijaloški razrađivati, a to je hoće li studenti u svojoj budućoj pedagoškoj praksi djelovati dominantno temeljem vlastitoga razumijevanja idealne obitelji, temeljem tijekom studija stečenoga teorijskog znanja (ako se razlikuje od prethodnoga) ili nečega trećeg.

Kurikulum studija pedagogije nameće se kao jedan od mogućih uzroka opaženih razlika u učestalosti komentara koji propituju smislenost koncepta idealne obitelji, no predstavljeni nacrt istraživanja, koji uključuje samo testiranje razlika između dviju grupa bez manipulacije nezavisnom varijablom i slučajne raspodjele sudionika istraživanja u dvije grupe, ne omogućava donošenje zaključaka o uzročno-posljedičnim odnosima. Naime, razlike između dviju grupa mogu biti posljedica brojnih drugih faktora osim samoga kurikuluma studija pedagogije, kao što su maturacija, veća spremnost studenata diplomskoga studija da pišu opsežne komentare i kritiziraju zadatak (zbog širega stručnog vokabulara, višega profesionalnog samopouzdanja ili možda dijelom i zbog izgrađenijega pedagoškog odnosa s autoricom rada), potom posljedica varijabli vezanih za njihove primarne obitelji⁷, mjesto stanovanja, religioznost, spol itd., po kojima se grupe studenata možda razlikuju, a koje se u ovome nacrtu nisu pratile. Također, valja imati na umu ranije spomenutu činjenicu da jedan broj studenata diplomskoga studija nije studirao pedagogiju na preddiplomskoj razini, već se na studij pedagogije prebacio sa srodnih studijskih grupa. Bilo bi stoga zanimljivo istraživanje ponoviti s četiri podgrupe, odnosno studentima preddiplomskoga i diplomskoga studija pedagogije i nekoga drugog usmjerenja (primjerice, nastavničkih smjerova na prirodoslovnim fakultetima) te pritom kontrolirati najmanje spol i strukture studentskih obitelji te završeni preddiplomski studij za studente diplomske razine (kako se ne bi narušila njihova anonimnost, dovoljno je pratiti jesu li i preddiplomski studij završili na matičnome odsjeku).

⁷ Larrabee i Kim (2010) pokazali su kako je opis vlastite obitelji i njenih članova bio najsnažniji prediktor hoće li studenti određene ponuđene zajednice prepoznati kao obiteljske.

Osim ograničenoga dosega interpretacije uzrokovanoga nacrtom istraživanja, predstavljeni su rezultati kontaminirani ograničenjima vezanima za proces kodiranja varijable *reprezentacije idealne obitelji u studentskim crtežima*. Rezultat ranije opisanih izazova koji su se javljali u tome procesu jest činjenica da su pri replikaciji kodiranja radi provjere slaganja kodova, napravljenoj s vremenskim odmakom od nekoliko mjeseci od inicijalnoga kodiranja, na pet crteža uspostavljeni kodovi drugačiji od inicijalnih, u radu prikazanih. Iako se procjenjuje da opisani problemi, s obzirom na to da zahvaćaju malen broj crteža, nisu iskrivili krajnje rezultate, u budućim bi se istraživanjima morali izbjeći, što se sugerira postići revidiranjem uvodnih uputa i traženjem sudionika da se ograniče na prikaz *samo jedne* obitelji te da uloge *svih* članova obitelji označe slovima. Ukoliko bi se pak sudionicima istraživanja identične upute, veća se preciznost može postići time da proces kodiranja nezavisno obavljaju dvije osobe.

Literatura

1. Bartulović, M., Kušević, B. (2016a). No ordinary love: exploring intimacy, parenting, activism and resistance from a gay family's perspective. Izlaganje održano na IAIE međunarodnoj konferenciji *Mobilities, Transitions, Transformations. Intercultural Education at the Crossroads*, Budimpešta, 5.-9. rujna 2016. godine. Pretraženo 28. lipnja 2017. na: <http://beta.bib.irb.hr/869331>
2. Bartulović, M., Kušević, B. (2016b). Što je interkulturno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike. Zagreb: CMS.
3. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2011). *Stanovništvo staro 15 i više godina prema vrsti zajednice u kojoj osoba živi, starosti i spolu, popis 2011*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Pretraženo 25. lipnja 2017. na: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_26/H01_01_26.html
4. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2016). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Kućanstva i obitelji*. Izvješće 1583. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Pretraženo 15. srpnja 2016. na: <http://www.dzs.hr>
5. Ford, D. Y. (1994). An exploration of perceptions of alternative family structures among university students, *Family Relations*, 43 (1): 68-73.
6. Ford, D. Y., Feist-Price, S., Jones, D. L., Wright, L. B., Strutchens, M., Stephens, J. E., Harris III, J. J. (1996). Family Diversity. Perceptions of University Students Relative to Gender and College Major, *Urban Education*, 31 (1): 91-106.
7. Gestwicki, C. (2016). *Home, School & Community Relations. Ninth Edition*. Boston: Cengage Learning.
8. Giroux, H. A. (2011). *On Critical Pedagogy*. New York: Continuum.
9. Guttman, J., Lazar, A., Karni, M. (2008). Teachers' and School Children's Stereotypic Perception of the Child of Divorce: 20 Years Later, *Journal of Divorce & Remarriage*, 49 (1-2): 131-141.

10. Heilman, E. (2008). Hegemonies and "Transgressions" of Family: Tales of Pride and Prejudice. U: T. Turner-Vorbeck, M. Miller Marsh (ur.), *Other Kinds of Families: Embracing Diversity in Schools* (str. 7-27). New York: Teachers College, Columbia University.
11. Hoghughi, M. (2004). Parenting – An Introduction. U: M. Hoghughi, N. Long (ur.), *Handbook of Parenting. Theory and Research for Practice* (str. 1-18). London: SAGE Publications.
12. Kušević, B. (2016). Zainteresirani roditelji uvijek nađu vremena za dolazak u školu! Suradnja obitelji i škole u kontekstu reprodukcije društvenih nejednakosti, *Društvena istraživanja*, 25 (2): 179-198.
13. Larrabee, T. G., Kim, Y. (2010). Preservice Elementary Teachers' Perceptions of Family: Considering Future Instruction on Lesbian- and Gay-Headed Families, *Journal of Research in Childhood Education*, 24 (4): 351-365.
14. Mac Naughton, G., Hughes, P. (2011). *Parents and Professionals in Early Childhood Settings*. Maidenhead: McGraw-Hill Open University Press.
15. Santrock, J. W., Tracy, R. L. (1978). Effects of children's family structure status on the development of stereotypes by teachers, *Journal of Educational Psychology*, 70 (5): 754-757. Sažetak pretražen 14. srpnja 2016. na: <http://psycnet.apa.org/index.cfm?fa=buy.optionToBuy&id=1979-29563-001>
16. Shema, A. (2015). *Troubling "Family": How Primary Grade Teachers Conceptualize and Negotiate Normative Construction of Family in Elementary Education (Doktorska disertacija)*. New York: University of Rochester.
17. Struening, K. (2010). Families "In Law" and Families "In Practice": Does the Law Recognize Families As They Really Are? U: B. J. Risman (ur.), *Families As They Really Are* (str. 75-90). New York: W. W. Norton & Company.
18. Turner-Vorbeck, T. (2008). From Textbooks to the Teachers' Lounge: The Many Curricula of Family in Schools. U: T. Turner-Vorbeck, M. Miller Marsh (ur.), *Other Kinds of Families: Embracing Diversity in Schools* (str. 176-191). New York: Teachers College, Columbia University.

PLEASE DRAW ME ONE IDEAL FAMILY... HEGEMONIC CONSTRUCTIONS OF IDEAL FAMILY IN PEDAGOGY STUDENTS' DRAWINGS

Abstract: *As a hegemonic form perceived as perfect and optimal, ideal family has the potential for excluding all family structures that cannot/do not want to reach that ideal. Unconscious cultivation of the hegemonic concept of ideal family is therefore problematic for experts who face different family structures in their everyday activities. The aim of this research was to determine how pedagogy students, as one of the above mentioned (future) experts, perceive one ideal family and the very concept of ideal family, as well as to determine the potential differences in those perceptions regarding year of study of pedagogy students. Research methods of analysis of drawings and content were used on a sample of 123 undergraduate and graduate pedagogy students. The results suggest that the students perceive ideal family mainly as a unit made of mother, father and several children, but they also signal the graduate students' higher level of awareness of the fact that considering any family structure as ideal might be highly questionable. The concluding part of the paper discusses the implications of the described findings for future research and the curriculum of pedagogy courses.*

Keywords: *"normal" family; hegemony; family pedagogy; analysis of drawings*